

Esej

UDK 323.111(497.5:497.1)

314.9(=163.42): (=163.41)

Primljeno: 30. listopada 2011.

Mit o dijaspori u konstrukciji novog hrvatstva i srpstva

VJEKOSLAV PERICA*

Sažetak

Usporednom analizom nacionalističkih pokreta u Hrvatskoj i Srbiji koji su poslije raspada socijalističke Jugoslavije pod pokroviteljstvom novostvorenih suverenih država konstruirali nove nacije i nacionalne identitete ovaj esej posebno naglašava značaj i ulogu etničkih dijaspora u tim pokretima, novom diskursu i novoj politici, kako domaćoj tako i kroz rivalitet dvaju nacionalizama koji krajem rata nije prestao. Uz standardne mitove nacionalizma koje teorije nacionalizma i analitičari nacionalnih pokreta najčešće spominju, a među kojima se ne ističe posebno Mit o dijaspori, autor smatra da je Mit o dijaspori u mnogim ranijim, a napose u ovim analiziranim nacionalizmima imao značajnu ulogu. Uporaba tog mita kao legitimacijskog instrumenta novih režima i njegove praktične političke primjene u stranačkoj utakmici i izbornim sistemima donijele su privremeno nacionalnim pokretima u Hrvatskoj i Srbiji određene prednosti. Međutim, Mit o dijaspori, čiju kratku genealogiju autor prikazuje u ovom eseju, kao i svi mitovi u sebi sadrži i proturječja i učinke koje nije moguće posve kontrolirati, a zbog kojih su oni koji su manipulirali tim mitom morali osjetiti i učinke koji im nisu odgovarali. Dvadeset godina poslije raspada Jugoslavije još se primjećuje uporaba Mita o dijaspori od strane etničkih nacionalističkih strana u Hrvatskoj i Srbiji, iako je također razvidno da njegov utjecaj slabi.

Ključne riječi: etnički nacionalizam, dijaspora, raspad Jugoslavije, Hrvatska, Srbija

1. Etničke dijaspore kao državotvorni i nacionalni mitovi

Proces konstrukcije nacionalnih država na prostorima bivše SFRJ koja je nestala u ratu 1991-1995. bio je neujednačen. Naime, radi se o projektima konstrukcije država-nacija ili nacionalnih država (na principu etnokonfesionalnog majoriteta). Pri-

* Vjekoslav Perica, redoviti profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

tom je, što je nakon 20 godina bjelodano, državotvorni dio projekta (*state building*) takorekuć propao. U *state building* ubrajam, među inim, ustrojstvo pravne države, efikasnu državnu upravu te produktivnu ekonomiju. Nove su države, sve osim Slovenije, vrlo blizu onog što politolozi kategoriziraju ili kao slabe države (*weak states*) ili kao propale države (*failed states*). No zato je u nekim aspektima uspio projekt konstrukcije nacija (*nation building*), ali pod uvjetom da se nacija poima prije svega kao mitsko-simbolički fenomen. Konkretno, nacija je u ovom slučaju skup mitova, simbola, patriotskih sekularnih kultova i rituala ili, kako bi to kazao talijanski politolog Emilio Gentile, “religija politike” (Gentile, 2009). Dakle, nacija je jedan živi teatar u kojem svjesno ili po inerciji, tj. iz oportunizma, sudjeluju milijuni ljudi, na ulicama i trgovima, u parlamentima, u sportskim arenama i sakralnim centrima. Hrvatska, primjerice, koja je poslije 1992. formalno međunarodni subjekt i suverena država, a uz to i nova nacija, po ovom je autoru nešto između *weak* i *failed state* i kao takva koprcu se u povijesti već 20 godina. No zato je relativno uspješno konstruirana i konsolidirana kao nacija (dakako, po navedenom shvaćanju nacije, a ne po onom što pojam *nation* znači recimo u SAD-u, Kanadi ili Engleskoj). Moguća pretkolonijalna analogija tip je države koju je kulturni antropolog Clifford Geertz nazvao “teatar-državom” (Geertz, 1980). Geertz je u svom klasičnom djelu *Negara* iz 1980. analizirao jedno pretkolonijalno društvo s otočja Bali u 19. stoljeću prije holandske kolonizacije 1906. godine (Geertz, 1980). I Hrvatska je ekološka krasotica kao i Bali, puna je prirodnih ljepota, atraktivnih žena i muškaraca te atleta svjetske klase. Ali su joj vlast i država cirkus. U studiji o *Negari* Geertz je pokušao razumjeti i interpretirati kolektivni identitet i mehanizme društvene kohezije pomoću državnih ceremonija, rituala, mitova i simbola. No sva ta pompa i scena, poput nekoga velikog teatra, bile su smislene, funkcionalne, konceptualizirane. “*Negara*” na indonezijskom jeziku znači i “zemlja” i “domovina” i “centar političkog autoriteta”. Geertz je zaključio da ta “teatar-država” ne treba ni jak birokratski aparat ni nekakvu tiraniju koja bi je održavala, nego da sistem “radi” na “simbole, mitove i rituale”. To je nazvao “poetikom vlasti”. I oni na vlasti glumci su u tom teatru, i ta je vlast manje-više simbolična, teško je izdvojiti nekog redatelja koji vuče konce iza scene, a ako takvih ima, onda su to stranci (to jest kolonizatori).

Među konstitutivnim nacionalnim mitovima postjugoslavenskih nacija, napose u Hrvatskoj, a zatim u Srbiji i ostalim susjednim državama, posebno mjesto pripada mitu o *dijaspori*, i to istovremeno kao nacionalnom mitu i političkom akteru u odsudnim povijesnim zbivanjima (v. Gavrilović i Perica, 2011: 57-66). Pojam dolazi iz hebrejske mitologije, kao i nekoliko drugih krucijalnih pojmova nacionalističkog diskursa (v. Smith, 2003). Konstitutivnih mitova novog balkanskog nacionalizma ima više (v. Gavrilović i Perica, 2011; Perica, 2009a, 2009b, 2010), ali ovaj će se članak konkretno baviti fenomenom dijaspore u procesu nacionalistič-

kog dizajniranja novih, postjugoslavenskih nacija. Mistifikacija iseljništva (tj. "dijaspore") javlja se 1970-ih, a potom postaje sastavnica ratnog i poratnog diskursa. Etničke dijaspore mobilizirane su za ratove 1990-ih iz matičnih etnosa već predizbornim kampanjama 1989-1990, a poslije emocijama koje donose ratovi i, ne manje važno – obećanjima profita u tranzicijskim privatizacijama.

Dijaspore o kojima ovdje govorimo – a to su postjugoslavenske etničke/nacionalističke i multietničke/antinacionalističke¹ – nastale su 1990-ih, te se, prema tome, radi o posve novim izumima, novim sociološko-historijskim fenomenima. To su posljedice povijesnih mijena 1990-ih: etnokonfesionalne dijaspore (dakle etničke zajednice okupljene oko inozemnih misija i centara velikih domaćih vjerskih zajednica) preslike su tako konstruiranih novih nacija. Posve su različit fenomen multietničke postjugoslavenske dijaspore i egzodusi mladih iz zemalja bez perspektive u razvijene zapadne zemlje. U njih spadaju oni koji se poslije raspada jednog vrlo različitog društva u kojem su rođeni i odrasli nisu dali ukalupiti u nove etnokonfesionalne i sektaške kalupe te su radije postali apatridi – usamljeni individualci (najbolji su takvi primjeri možda glazbenici Branimir Štulić i Jadranka Stojaković koji su povezali cijele naraštaje, iako nipošto nisu jedini, jer je velik broj intelektualaca i umjetnika izabrao takav put), ili su u egzilu stvarali novi identitet i kulturu putem raznih "kultura sjećanja" i "nostalgije", i to primjerice u virtualnoj, *cyber*-sferi, bez sponzorstva država, partija ili crkava. Ranije povijesne dijaspore, formirane iseljavanjem s ovih prostora, brojne su i svaka je priča za sebe, nastala pod raznim povijesnim okolnostima. Tako, primjerice, kad se Francis Violich, američki urbani sociolog i geograf s Univerziteta Berkeley, rođen na Pelješcu, pokušava prisjetiti identiteta koji je njegova dijaspore donijela u sebi pri useljavanju u SAD početkom 20. vijeka, on kaže kako su se svi oni tada, iako su se skrasili među predominantno hrvatskim iseljeništvom oko San Francisca u Kaliforniji, očitivali Dalmatincima, a kao državu podrijetla naveli su Austriju (Violich, 1998).

Kako su nastale dijaspore 1990-ih i kako su bile politički eksploatirane? Osim spomenutih starijih iseljeničkih valova, treba krenuti od Hladnog rata. Konsolidacijom Titove Jugoslavije kao neovisne zemlje izvan sovjetskog bloka granice su 1960-ih otvorene, nema više prebjega preko granice, međutim formira se velika ekonomska dijaspora (najviše je tzv. gastarbajtera u Zapadnoj Evropi koji ne ostaju zauvijek u iseljeništvu i ne gube kontakt s rodnim krajem). Sedamdesetih se formirao još jedan od nekoliko iseljeničkih valova hladnoratovske ere (prvi je bio onaj između 1945. i 1953). Za razliku od relativne interetničke harmonije unutar SFRJ, na stranom terenu iseljništvo je bilo podijeljeno i mnoge su etničke zajednice bile poput sekta, napose one etnokonfesionalne dijaspore okupljene oko vjerskih misi-

¹ O navedenim pojmovima i konceptima vidi Eriksen, 2004; Jansen, 2005. Također, jedan dio teksta iz ovog članka objavljen je u Perica, 2009a.

ja ili organizacija političke emigracije. To je iseljeništvo bilo ako ne u svim slučajevima otvoreno i aktivno antijugoslavenski i antikomunistički usmjereno, a onda barem rezervirano spram tada vladajućeg režima. Te su sektaške etnokonzesionalne dijaspore bile prototipovi-modeli budućih nacija koje će nastati raspadom SFRJ.

Nakon početne euforije, novonastale države proizile 1991-1992. iz relativno velike SFRJ postaju svjesne umanjene moći u međunarodnom kontekstu i općenite nemoći ostvarenja mnogočega što su im obećali nacionalistički pokreti. Mit o dijaspori daje im osjećaj veličine i snage, a nacionalistički masovni pokreti i popratni religiozni rituali u svijest im ulijevaju shvaćanje nacije kao zajednice svih živih i mrtvih članova, onih koji žive na teritoriju matične države i onih u dijaspori, čime se smanjuje kompleks inferiornosti. Devedesetih godina u publicistici, književnosti i znanosti nove Hrvatske i nove Srbije tema dijaspore pojavljuje se mnogo češće nego prije.² Uz pojam dijaspore u javni diskurs ulazi i pojam “duhovni prostor naroda” koji naciju zamišlja kao kulturnu, vjersku i političku zajednicu. Taj sentiment “zamišljanja nacije” (*imagined community*, Anderson, 1983) preskače vjekovne distance i barijere između povijesti i sadašnjosti te limite lokalnih zajednica, povezujući ljude koji se ne poznaju, ali se smatraju bliskima kao da su iz iste porodice. Isto tako preskače i državne granice, povezujući matičnu državu i njezine državljane koji žive izvan njezina teritorija. Također, slomom titoizma dolazi do ideološkog prevrata u kojem su antikomunisti na cijeni kao patrioti, odnosno do prevrednovanja uloge antikomunističke i protujugoslavenske političke emigracije u odnosu na njezinu karakterizaciju u jugoslavenskoj eri. U nekim primjerima nacionalističkog pretjerivanja u Tuđmanovoj Hrvatskoj progon antijugoslavenskih političkih emigranata od jugoslavenske tajne policije proglašava se genocidom, a terorističke aktivnosti nekih dijelova hrvatske emigracije opravdavaju se kao odgovor na “velikosrpski genocid” i “komunistički teror nad Hrvatima” (Beljo, 1995).

Kult dijaspore u emigraciji gradio se i oko svetih mjesta i hodočasničkih destinacija etničkih nacionalmitologija. Za hrvatsku emigraciju takvo je svetište Bleiburg, mjesto na slovensko-austrijskoj granici gdje su snage NDH i ostale kvislinške snage prilikom povlačenja u svibnju 1945. pale u ruke osvetoljubive Titove komunističke vojske. Bleiburg će svoju punu afirmaciju doživjeti u tuđmanovskoj Hrvatskoj, kad će postati državnim kultom, nekom vrstom “hrvatskog Kosova” kamo bi svi Hrvati morali poći, pokloniti se i duhovno ujediniti po matrici novoskrojenog hrvatstva. Sveta mjesta srpstva (npr. drevni manastiri Srpske crkve i povijesna mjesta kao što su Kosovo, Jasenovac, bojišta balkanskih ratova u Makedoniji i ustana-

² Vidi između ostaloga: Maruna, 1996. i 2008; Borić, 2003. i 2007; Smoljan, 1997; Lorković, 1995; Đorđević, 2004; Jerotić, 1998; Vidaković-Petrov, 2002; Nedeljković, 1994; Vejnović, 1999.

ka protiv Turaka u BiH) uvijek su bila u “rasejanju”, tj. izvan granica uže Srbije, a poslije pada Miloševića i izvan granica srbijanske države.

Po nacionalističkoj mitologiji svaki “naš” u tuđini smatra se patnikom jer bolno žudi za povratkom u domovinu koju je izgubio i tek poslije toga shvaća da je to poput gubitka zdravlja, kako je nezaboravno izrekao poljski romantičarski nacionalist Adam Mickiewicz. Po dolasku etničkih stranki na vlast u državama nastalim raspadom Jugoslavije, etničke zajednice iz bivše SFRJ koje djeluju politički glorificiraju se i kao mučenici i kao junaci koji su poduzimali protujugoslavenske akcije, a svi politički emigranti postaju heroji iako su neki bili kriminalci i teroristi. U procesu homogenizacije etno-nacija brišu se i razlike između brojnih, ranije često sukobljenih emigrantskih grupa, crkvenih zajednica u raskolu i iseljeničkih kulturnih klubova. Održavaju se razni “svjetski kongresi” etnosa iz domovine i svijeta te globalni sabori predstavnika unutarnjeg i vanjskog segmenta etničkih nacija. Na tim se saborima osnivaju organizacije koje trebaju premostiti političke granice i kreirati transnacionalni “duhovni prostor naroda”, odnosno sjediniti matične države i dijasporu po uzoru na svjetski najpoznatije organizacije takvog tipa, poput Svjetskog židovskog kongresa koji se najčešće spominje kao uzor.

Po kreaciji Mita o dijaspori u sklopu političke mitologije novih etnokonfesionalnih nacija koje su konstruirane raspadom SFRJ nova Hrvatska i Srbija su slične. Najvažnije su razlike u tome što je dijaspora u Hrvatskoj od početka velike promjene bila ključni politički faktor, jedan od najjačih aduta Tuđmanova pokreta, i što je odmah dobila pravo glasa na izborima, dok u srbijanskoj politici Miloševićeve ere nije imala velik značaj, pa se uzdiže tek poslije njegova pada. U Hrvatskoj je Tuđman od početka mobilizirao mase izjavama o ekonomskom preporodu i blagostanju nove Hrvatske novcem hrvatske dijasporu. U Tuđmanovoj se konstrukciji “Domovine” nije radilo samo o etničkoj, nego i ideološkoj homogenizaciji (otuda Tuđmanov govor u Pazinu 1990. u kojem kaže: “Tko nije s nama, taj neka si traži drugu domovinu”). HDZ će i dobiti prve izbore, a potom i sve ostale osim onih 2000, zahvaljujući prije svega potpori dvaju faktora: Katoličke crkve i hrvatske dijasporu. No ta protuđmanovska dijaspora u najvećem se broju nalazi među Hrvatima iz Bosne i Hercegovine.³ Za to vrijeme u Srbiji su Miloševićeve snage manje naglašavale ulogu dijasporu s obzirom na to da se ondje radilo o kontinuitetu stare vlasti, odnosno dijelova jugoslavenske socijalističke elite koja se ideološki transformirala i čistkama restrukturirala. Tako da kadrovima izniklim iz takozvane “antibirokratske revolucije” nisu trebala “pojačanja” iz dijasporu niti se u dijaspori moglo naći kadrova onog profila koji je Milošević preferirao. No zato je srpska dijaspora bila adut konzervativne opozicije, napose Srpskog pokreta obnove (SPO) i sličnih stranaka

³ Vidi npr. Mecanović, Ivan, 1999: “Izbori i dijaspora”, *Pravni vijesnik*, Osijek, br. 15, str. 7-18.

koje su srpskoj dijaspori namijenile ulogu obnovitelja nacije. Još je otprije ulogu dijaspore isticala i Srpska pravoslavna crkva koja je početkom 1990-ih uspjela s nekoliko značajnih simboličnih poteza stvoriti privid duhovnog jedinstva sanacijom raskola u crkvenim ograncima izvan Srbije.

Tuđmanov režim starim političkim emigrantima, među kojima su i neki visoki dužnosnici NDH, odaje priznanja i počasti. Hrvatska državna televizija baca se u lov na rijetke bogate hrvatske iseljenike koje režim dovlači u posjete domovini radi mogućeg ulaganja u preporod hrvatskoga gospodarstva. U Srbiju se pak iz Velike Britanije vraća prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević. On se baca na učenje srpskog jezika i običaja, međutim monarhistički je pokret relativno slab i tada sve-moćnom Miloševiću neupotrebljiv, pa prijestolonasljednikova uloga u Srbiji ostaje neartikulirana. Milošević će također pokušati upotrijebiti, ali će na kraju relativno kratko tolerirati, američkog tajkuna Milana Panića kao jugoslavenskog premijera. Panić je, u ovom slučaju uz suglasnost State Departmenta, trebao postati protuteža Miloševiću i jamstvo Americi da se Srbija neće vezati uz Rusiju. On, uz slična obećanja potpore srpske dijaspore, najavljuje ekonomski bum i demokratizaciju u Srbiji, ali će ga Milošević, čim mu zasmeta, poslati natrag u Kaliforniju.

U ratu 1991-1995. etnodijaspore već je aktivan sudionik, relevantan faktor rata. Dok se u iseljeničkim zajednicama u inozemstvu prikuplja novac za financiranje rata i humanitarna pomoć te lobiraju vlade velikih sila i mediji za “našu” istinu o balkanskim ratovima, na bojišta stižu visoko motivirani militanti iz inozemstva. I dok će se neki emigranti koji su u inozemstvu stekli određeni građanski i kulturni ugled nakon prve euforije povratka ili pomisli na to ubrzo razočarati i pristati uz opoziciju, oni iz opskurnijih emigrantskih krugova uspet će se do vrha novih političkih elita.⁴

Na srpskoj, hrvatskoj i bošnjačkoj strani iz dijaspore dolaze okorjeli kriminalci i višestruki ubojice znani s Interpolovih tjeralica da bi postali, kako je to naglasio etnolog Ivan Čolović, ratni junaci i heroji novog tipa (Čolović, 2011). Po zlu se najviše proćuo Srbin Željko Ražnatović “Arkan”, ali i ne manje zloglasni Hrvat Mladen Naletilić “Tuta” i Bošnjak Jusuf “Juka” Prazina, od kojih je samo Hrvat osuđen na 18 godina zatvora od Međunarodnog tribunala za ratne zločine, dok su drugoj dvojici presudili njihovi kolege po profesiji, tj. rivali gangsteri i kriminalci

⁴ Vjerojatno je najpoznatiji primjer Gojko Šušak, hrvatski emigrant iz Kanade, nekoć vlasnik picerije u Ottawi. Doveden je za ministra iseljeništa, a karijeru je završio kao ministar obrane Republike Hrvatske. Vjerujući da samostalne hrvatske države ne može biti bez rata, Šušak je, ne samo prema poznatom austrijsko-britanskom dokumentarcu “Smrt Jugoslavije” iz 1995. nego i po Haškom sudu i drugim izvorima, poticao i priželjkivao taj državotvorni rat barem onoliko žarko koliko i oni Srbi koji su povjerovali tezi da Srbija dobiva u ratovima, a gubi u miru te da samo ratom može dobiti.

(v. Čolović, 2011: 54-69). Tu su i avanturistički tipovi koji nemaju imidž tipičnih balkanskih kriminalaca iako su počinili zlodjela, poput Dragana Vasiljkovića ili Kapetana Dragana, emigranta iz Australije (v. Čolović, 2011: 47-53). Taj vojnik-profesionalac, kako se predstavljao, u ratu vojni instruktor specijalnih jedinica pobunjenih hrvatskih Srba, bježit će poslije rata australskim organima gonjenja kako ne bi bio izručen Hrvatskoj po optužnici za ratne zločine. Pandan Kapetanu Draganu na hrvatskoj bi strani vjerojatno bio Ante Gotovina, bivši narednik francuske Legije stranaca koji je do ljeta 1995. postao general. Gotovina zapovijeda završnim operacijama za oslobođenje Hrvatske i uništenje srpske pobunjeničke države, tzv. Krajine, u akciji "Oluja", u kojoj su počinjeni zločini zbog kojih je Međunarodni tribunal UN-a u Hagu u prvostupanjskoj presudi osudio Gotovinu po zapovjednoj odgovornosti na 24 godine zatvora.

Dolazak ratnika iz inozemstva u domovinu da je brane mitologizira se, kako je to primijetio etnolog Čolović, ne samo oživljavanjem folklornih i tradicionalnih metoda masovne komunikacije poput narodnih guslara, koje je analizirao hrvatski sociolingvist Ivo Žanić (Žanić, 1998), nego i modernim oblicima masovne kulture poput stripova, od kojih Čolović navodi primjer fiktivnog hrvatskog junaka po imenu "Superhrvoje" ili na srpskoj strani takozvane "Knindže" (aluzija na japanske strip-junake), koje u stvarnosti vodi Kapetan Dragan, a u ovoj strip-verziji uskrsnuli srpski narodni junaci (v. Čolović, 2011: 80-81). Zanimljivo je da prije hitanja u obranu voljene Hrvatske Superhrvoje (aluzija na američkog strip-heroja Supermana je jasna) živi u Njemačkoj sa svojom ljubljenu Hildom (ali u slobodno vrijeme proučava povijest Hrvata), čime se naglašava hrvatsko-njemačko savezništvo (da ne kažem "bratstvo i jedinstvo") koje nipošto ne datira tek od glorificiranog njemačkog diplomatskog priznanja Hrvatske 1992, nego se jasno aludira na one hrvatske snage koje su bile saveznice Njemačke i u Drugom svjetskom ratu.

Ipak, opisivati cijelu emigraciju hladnoratovske ere kao kriminalce i teroriste neopravdano je i nije u skladu s povijesti političke emigracije iz bivše Jugoslavije od Drugog svjetskog rata do kraja Hladnog rata. Mnogo tadašnjih iseljenika i emigranata, pa i političkih aktivista u emigraciji, bilo je drukčijeg profila. Mnogi su bili intelektualci koji su se nenasilnim metodama borili za demokratizaciju zemlje iz koje su emigrirali (npr. hrvatski emigranti Ivo Pilar i Jakša Kušan, neko je vrijeme u emigraciji politički djelovao i slavni Ivan Meštrović, posebno Mate Meštrović, zatim srpski emigrant Mihajlo Mihajlov i drugi). Neki su se iz tih struktura po povratku u matične zemlje istaknuli kao demokratski, liberalni ili ljevičarski političari te javno angažirani intelektualci i kritičari novih elita korumpirane vlasti. U Hrvatskoj su to bili književnik Boris Maruna, pjevač Vice Vukov, novinari Krsto Cviić i Drago Pilsel, povjesničar Ivo Banac i drugi, a u Srbiji filozof Mihajlo Mihajlov i arhitekt Bogdan Bogdanović. Od mlađe postjugoslavenske dijaspeore spomenimo hrvatsku književnicu Tenu Štivičić te srpsku Biljanu Srbljanović.

2. Političke igre s dijasporama

Od brojnih faktora koji su Mit o dijaspori učinili relevantnim kao politički mit post-socijalizma ne spadaju svi u sferu puke nacionalističke mistike i simbolike. Barem tri, bjelodano pragmatične funkcije Mita o dijaspori treba izdvojiti.

Prvo, svaki je etnički nacionalizam opsjednut demografijom. Demografski trendovi u današnjoj Srbiji i Hrvatskoj alarmantno su negativni. Bez obzira na promjene režima i ideologija "nebeski narodi" mogli bi u doglednoj budućnosti napustiti carstvo zemaljsko. Masovno iseljavanje, napose mladih, pogoršava ionako dramatičnu demografsku situaciju. To se iseljavanje od promjene režima i početka ratova 1990-ih intenziviralo umjesto da za sva vremena prestane, kako je najavljeno. Doslovce, radi se o dva naroda koja izumiru, nestaju s teritorija za koje su jedan s drugim i s ostalima ratovali.

Drugo, Mit o dijaspori pravi malu naciju većom i liječi kompleks inferiornosti malih naroda (nakon 16 godina života u Americi, po dolasku u Hrvatsku naslušao sam se kako je Hrvatska "mala zemlja", što u bivšoj državi nikad nisam čuo). Bivša je Jugoslavija u evropskim razmjerima bila država srednje veličine, po površini i broju stanovnika odmah iza onih nekoliko najvećih, a u svijetu je imala doslovce *velike* prijatelje, i po druželjivosti, i po broju zemalja i po njihovoj brojnoj populaciji (Indija, Egipat, Indonezija itd.). Njezinim raspadom i procesom "balkanizacije" došlo je do usitnjavanja. Nove su se države brzo suočile s ozbiljnim limitima razvoja, pa i problemom održavanja razine nacionalnog digniteta, napose kad se međunarodna zajednica obušila na balkansku goropad raznim krotiteljskim metodama. U takvim okolnostima rastao je značaj Mita o dijaspori. Matica i dijaspora kao cjelina stvaraju iluziju da to više nisu "male zemlje". Kad se tome doda opći utjecaj Mita o naciji koji stvara iluziju organskog jedinstva svih mrtvih i živih članova kroz vjekove mitske prošlosti, nacionalni ponos i samopouzdanje rastu, a frustracije se lakše podnose.

Treće, dijaspora je etničkim nacionalističkim strankama donosila novac i glasove na izborima. Bez novca dijaspose HDZ ne bi stekao financijsku snagu za pobjedu i održanje na vlasti, iako je manipulacija tim novcem početak kasnije korupcije u vrhovima novih političkih elita. Hrvatski mehanizam vlasti od 1990. do danas strukturiran je po shemi: HDZ-Crkva-dijaspora. Zahvaljujući zakonima koji su omogućili da na hrvatskim izborima glasuje i dijaspora, u koju je spadala i za hadezeovski pokret ključna zapadna Hercegovina, tuđmanizam će vladati Hrvatskom 17 od 20 godina državne samostalnosti. Iako se nije obistinilo HDZ-ovo predizborno obećanje o ekonomskom procvatu Hrvatske te iako se razotkrilo da je dio novca koji je za vrijeme rata stizao iz inozemstva za obranu Hrvatske završio u džepovima nove hrvatske političke elite i mafije, nova matrica hrvatske politike "HDZ-dijaspora-Crkva" i dalje funkcionira. S druge strane, dijaspora u Srbiji nije imala relevant-

nu ulogu osim, dakako, uloge “najsvetije dijaspore” kosovskih Srba, ali se njihov broj stalno smanjivao. Doduše, time je kult mučeništva kosovskih Srba održavan, a iako znatno smanjene, njihove su zajednice povremeno još sposobne mobilizirati valove srpskog nacionalizma.

Mit o dijaspori u novoj je Hrvatskoj artikuliran kao crkveni, državotvorni, ideološki i politički mit. Krucijalna je bila uloga Katoličke crkve, naročito u periodu između 1969. i 1979, kad je Biskupska konferencija osnovala nacionalno vijeće za koordinaciju pastoralnog rada u dijaspori te povećala broj svećenika i župa u inozemstvu.⁵ Osim toga najviši autoriteti tzv. Crkve u Hrvata, koji su po Protokolu iz 1966. između SFRJ i Vatikana bili obavezni javno osuditi terorističke akcije hrvatske političke emigracije, nikad to nisu učinili, a u Tuđmanovoj su Hrvatskoj i poslije njegove smrti preko najviših kardinalskih i biskupskih autoriteta svojom prisutnošću i liturgijama *de facto* kanonizirali Bleiburg kao sveto mjesto i mit kreiran od hrvatske političke emigracije ustaške provenijencije. U jednom kasnijem članku, pod naslovom “Crkva u dijaspori” hrvatski klerikalni nacionalisti iz dijaspore ovako vide povijest iseljništva: “Hrvatski se narod s pravom može nazvati iseljeničkim. Rijetko koja nacija, izuzev Židova i Roma, živi tako rasuta po cijeloj kugli zemaljskoj... Iako danas u svijetu izvan domovine živi daleko više od tri milijuna Hrvata, u velikoj većini smo zadržali svoj nacionalni identitet, vjeru, tradiciju i kulturu, pa i svoj materinski jezik hrvatski... Taj život izvan domovine većina nas nije dobrovoljno izabrala, nego je bila žrtvom jugokomunističkog režima i nerazvijene privrede. Poneki Hrvati u dijaspori još nisu svjesni toga, koliko su nam važni naši svećenici i koliko je njihovo prisustvo ovdje u tuđini neophodno...”⁶

Pojednostavnjujući složene razloge povijesnih migracija, natapajući ih ideologijom kolektivne žrtve i mučeništva naroda te namećući klerikalnu antisekularnu koncepciju hrvatskog nacionalnog identiteta, Katolička crkva i Mit o dijaspori ujedinjuju raseljeni etnos oko Tuđmanova pokreta i HDZ-a kao partije u čijem su stvaranju hrvatske političke i crkvene organizacije iz inozemstva odigrale važnu ulogu. Prema jednoj analizi iz 2002. godine, “nova demokratska vlast i izbori 1990. konačno su dali hrvatskoj dijaspori dostojan ugled. Također, dijaspora je dobila i pravo glasa te se mogla kritički odnositi prema mnogim odlukama. Od samog početka Domovinskog rata mnogi su mladi ljudi iz dijaspore došli kao dragovoljci u Hrvatsku. Sudjelovali su u Domovinskom ratu, a šestorica njih promaknuta su u generale. Od 1990. Hrvatski emigracijski institut pribavio je i opremio vezu između

⁵ Vidi Stanković, Vladimir (gl. ur.), 1980: *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*: spomen-spis o 10. obljetnici papinskog dokumenta “De pastorali migratorum cura” i osnivanja Vijeća BK za hrvatsku migraciju 1969-1979, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

⁶ “Katolici na internetu”, 1. 2. 2008, na Katolici.org, http://www.katolici.org/kolumne.php?action=c_vidi&id=2955

dijaspore i Hrvatske. Danas je suradnja između Republike Hrvatske i dijaspori na najvišoj mogućoj razini... U jesen 1996. u Hrvatskoj je osnovano Ministarstvo povratka i useljništva radi stvaranja uvjeta, prilagodbe i integracije za povratak Hrvata iz dijaspori u Republiku Hrvatsku...”⁷

No po riječima jednog političkog aktivista hrvatske dijaspori, uloga dijaspori u hrvatskoj politici promatra se kritički: “HDZ je uspio organizirati dijasporu, uz pomoć njezina novca organizirati prikupljanje oružja za obranu RH ali pritom nije ništa radio na budućnosti stabilnog pravnog i moralnog sustava koji je trebao zamijeniti komunizam. Dijaspore se osjetila izigranom jer smo dobili siromašnu, nestabilnu i nesigurnu državu bogatih pojedinaca. ... Dijaspore je prijašnjih godina bila vezana uz HDZ, koji je jedini pridonio organiziranju hrvatske dijaspori u svijetu. Njihovi ideali su iz raznih razloga razbijeni jer je hrvatska država u međuvremenu opljačkana, nacionalno bogatstvo rastočeno, poduzeća upropaštena, širok narodni sloj osiromašen, uzak krug nepošteno obogaćen, tako da među našim iseljenicima vlada velika podijeljenost, nepovjerenje pa i antagonizmi.”⁸

Osim toga u Hrvatskoj je brzo postalo jasno da HDZ ne dobiva izbore zbog glasova iz prekomorskih zemalja i zapadne Evrope, nego zbog onih iz Bosne i Hercegovine. Primjerice, na izborima 2007. od svih birača iz hrvatske dijaspori njih 78% bili su Hrvati iz BiH, dok je npr. u SAD glasalo samo 400 birača.⁹ Unatoč dramatičnoj ekonomskoj krizi u Hrvatskoj hrvatska je dijaspora u Bosni i Hercegovini dobila 2008. godine oko 50 milijuna eura pomoći od hrvatske zagrebačke vlade (u Mostaru se gradi novi sveučilišni kampus, dosta je novca otišlo i Katoličkoj crkvi). Slično tome, unatoč krizi u Srbiji, široke je ruke i Beograd kad se radi o pomaganju kosovskim i bosanskim Srbima. EU je 2010. prisilio dvije najveće hrvatske stranke da se nagode u vezi sa smanjenjem broja biračkih mjesta u BiH i kvota za dijasporu u Hrvatskom saboru; EU će držati na uzdi i Republiku Srpsku kao instrument Beograda, ali to nije kraj političke manipulacije bosansko-hercegovačkim etnosima iz njihovih susjednih matičnih država.

U Hrvatskoj je koalicijska vlada lijevog centra 2000-2003. pokušala, ali bez uspjeha, smanjiti neprimjereno jak utjecaj glasačke mašinerije iz dijaspori na do-

⁷ Mesarić-Žabčić, Rebeka, 2002: Opća skica hrvatskog iseljništva od 15. stoljeća do naših dana (7), *Slobodna Dalmacija*, internetsko izdanje, 2. 12, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021202/feljton01.asp>

⁸ “Dijaspore je danas još više izolirana od Hrvatske”, razgovor s prof. Nikom Šoljakom, predsjednikom internacionalnog kluba hrvatskih iseljenika, povratnika i investitora, *Slobodna Dalmacija*, 8. 1. 2003, internetsko izdanje, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030108/temedana01.asp>

⁹ “Zemljovid birača dijaspori”, *Globus*, br. 882, 30. 10. 2007.

maću politiku (ta je vlada ukinula ministarstvo iseljenništva), a to je pitanje opozicija pokrenula i pred izbore 2007. Međutim otpor HDZ-a, a naročito Katoličke crkve, bio je jak. *Glas Koncila*, glavni crkveni list, u jednom redakcijskom komentaru piše:

Još jednom dijaspora je osvanula kao “neprijateljski faktor” kako smo slušali i ne tako davno. ... Međutim, kada se spomene hrvatska dijaspora, obvezno se pogrešno izvlače imena ustaša, neprijatelja, bjegunaca. Prije 1990. godine dijasporu se u pozitivnom kontekstu nije smjelo ni spominjati osim rijetkih predstavnika u inozemstvu koji su se izjašnjavali Jugoslavenima. Tek polaganim međusobnim otkrivanjem saznali smo da je to još jedna Hrvatska, kao što Irci i Talijani govore za svoje iseljenike kojima omogućavaju glasovanje, i čije međusobno prožimanje ih je obostrano obogatilo...¹⁰

Koalicija lijevog centra koja je vladala u Hrvatskoj od 2000. do 2003. sjetila se ljudskog kapitala u inozemstvu, pa se počelo govoriti o politici povratka u Hrvatsku ljudskog kapitala obrazovanog u inozemstvu. Povremeno se održavaju i “svjetski” kongresi predstavnika dijaspore. Na jednom od takvih skupova jedan je iseljenički klub istaknuo:

Pogledajte Irsku i Izrael, danas jedne od najbogatijih zemalja. Te su zemlje donijele zakone o dijaspori, stvorile maksimalne uvjete za povratak i financiranje svoje dijaspore. Hrvati su u tuđim zemljama danas afirmirani i cijenjeni stručnjaci, vrhunski intelektualci i znanstvenici te predstavljaju intelektualnu elitu u stranom svijetu. Njihovo znanje, ugled, veze, novac treba iskoristiti za razvoj i boljitak Hrvatske i svijetu nas. Treba prvo donijeti Zakon o dijaspori koji će omogućiti povratak našim iseljenicima, zatim im omogućiti da sudjeluju u Hrvatskom saboru kroz svoje predstavnike, osigurati im bolje i povoljnije radne i profitabilne uvjete nego što ih imaju u drugim zemljama, zbog čega će sigurno biti zainteresirani vratiti se u svoju domovinu.¹¹

Mit o dijaspori ostaje lajtmotiv postjugoslavenske nacionalne mistike. U seriji eseja Dušana Kovačevića, koji su prvi put objavljeni u *NIN*-u u proljeće 2008, autor klasificira tekuće debate o nacionalnoj slozi i podjelama Srba u dvadeset kategorija, od kojih se samo dvije odnose na klasične dijaspore poput onih koje se analiziraju u ovom članku.¹² U srpskom nacionalističkom pokretu 1980-ih i 1990-ih diskurs o

¹⁰ Ivanišević-Lieb, Đurđica, 2007: “Nepoznata dijaspora”, *Glas Koncila*, internetsko izdanje, broj 25 (1722), 24. 6.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Kovačević, Dušan, 2008: “Dvadeset srpskih podela (Srba na Srbe) ili zašto je teško, skoro nemoguće, ostvariti minimum nacionalnog interesa (MNI) kad je reč o sudbini naroda i države”, *NIN*, 8. 5, str. 21.

dijaspori i rasejanju dobiva krucijalni značaj i dodaje emocionalno gorivo mobiliziranim masama. Masovni srbijanski pokret 1980-ih poziva na duhovno ujedinjenje svih Srba svijeta. Tada se javlja i metafora “Srpskog Jeruzalema” – Kosova i Metohije. U vrijeme prvih koraka srbijanskog višestranačja dijaspora je magična riječ ideologije nacionalnog pomirenja koju slave iz Srpske pravoslavne crkve, Srpskog pokreta obnove i drugih stranaka konzervativne desnice. Veliki simbolični značaj imalo je prenošenje moštiju vladike Nikolaja Velimirovića iz SAD-a u Srbiju 1991. godine (bit će kanoniziran 2003). Budući da je Velimirović poslije 1945. djelovao u inozemstvu, time je simbolično povezana domovina i dijaspora. I danas se SPC-u, kao i nacionalnom katolicizmu u Hrvata, priznaju posebne zasluge i gotovo spasiateljska uloga u brizi za dijasporu. Svećenik SPC-a iz poznate srpske zajednice u Chicagu u jednom je intervjuu, između ostalog, rekao:

Za vreme komunizma, rad Crkve u Dijasporei veoma je bio otežan, usložen. UDBA je bila jako dobro organizovana i, najčešće preko neutralnih ljudi (uslovno rečeno), koje su oni angažovali i protiv njihove volje, a naročito preko ambasada, konzulata i zvaničnih agenata, oni su svuda bili prisutni. Pokušavali su da kontrolišu i rad naše Crkve i rad nacionalnih organizacija. Između ostalog, oni su to činili preko svojih tzv. jugoslovenskih organizacija, koje su ambasade i konzulati osnivali po svim zemljama. Što se državnog odnosa sa srpskom dijasporom u to vreme tiče, može se slobodno reći da ga nije bilo. Sada, kad je to zlo prošlo, srušili su se svi jugo-klubovi kao “kula od karata”, a iza njih ništa nije ostalo (sem ukusa gorčine, naravno). Ostale su i dalje srpske nacionalne organizacije: Srpska narodna odbrana, Srpski kulturni klub Sveti Sava, Srpski četnici, Srpska bratska pomoć ... Srpska crkva je uvek bila najautentičniji predstavnik srpske dijaspore, a danas je to pogotovo. To je jedina organizacija koja sveobuhvatno brine o srpskoj dijaspori i koja je ovekovečila svoje prisustvo u svim zemljama širom sveta. Ja imam utisak da će dugo uzeti dok nova vlast u Srbiji shvati da je Crkva nezaobilazna u bilo kakvom razgovoru po pitanju Dijaspore.¹³

Godine 2003, kad je kanoniziran vladika Nikolaj, iz inozemstva su preneseni i posmrtni ostaci književnika Jovana Dučića. Ivan Čolović, u članku iz 2003. pod naslovom “Jovan Dučić po drugi put među Srbima”, komentira politiku i ideologiju iza liturgijskih spektakla prijenosa moštiju u novijoj historiji Srbije. On spominje onu predratnu turneju moštiju svetog kneza Lazara 1989. godine, zatim transport iz Amerike u Srbiju posmrtnih ostataka vladike Nikolaja 1991, njegovu kanonizaciju 2003. i povratak relikvija pjesnika Dučića 2003. godine. “Mošti su”, piše Čolović, “kroz istoriju srpske kulture bile važan politički kapital. Svaka politička struktura

¹³ Razgovor s protorejekom Miloradom Lončarom, sveštenikom parohije Svetog Kneza Lazara pri manastiru Nova Gračanica kod Chicaga, *Pravoslavlje*, broj 976, 15. 9. 2007.

je nastojala, u cilju propagande i održanja na vlasti, da nabavi bilo kakve.”¹⁴ U spomenutoj analizi Čolović je zapazio da je Dučić važan eliti nove Srbije za revidiranje jugoslavenske ideje i srpsko-hrvatskih odnosa. Gurajući u zaborav da su Hrvati poput Križanića, Račkoga i Strossmayera izmislili jugoslavenstvo, a Hrvat-Slovenac Josip Broz Tito ga politički optimalno primijenio, novi srpski nacionalizam ističe Dučićeve opaske o Srbima kao tobožnjim iskrenim idealistima jugoslavenstva i o hrvatskom odnosu spram njega kao “licemerno, dvostrano i krajnje nacional-političko kusuranje: ‘Hrvati su stoga od početka do kraja radili na razaranju te države, kako bi sigurnije došli do priznavanja svoje posebne nacionalne individualnosti, s tim u vezi, i logično, do svoje posebne teritorije’.”¹⁵

Danas u Srbiji postoji Ministarstvo za dijasporu (koje je u Hrvatskoj ukinuto), ali srpska dijaspora nema utjecaj na izborima kao hrvatska, iako odnedavno i srbijska desnica nalazi moduse političke uporabe dijaspare kao izborne mašinerije. Jedan beogradski kolumnist s desnice, koji drži da je pitanje dijaspare od najvišeg nacionalnog interesa, zagovara precizno definiranje tko zaslužuje čast zvati se Srbim iz dijaspare i utvrđivanje broja Srba u dijaspori.¹⁶

Na kraju treba spomenuti da se mitologija dijaspare koristi i u pop-kulturi. U toj je sferi zacijelo multietnički egzodus 1990-ih bez sumnje sofisticiraniji u odnosu na nove etnodijaspore. Takozvana jugonostalgija i preobrazba baštine urbanog rock ‘n’ rolla, napose iz 1980-ih, u klasike i generacijske markere te kultovi bivših jugoslavenskih *rock*-ikona u egzilu, poput Branimira Johnnija Štulića, doimaju se višom kulturom u usporedbi s ekvivalentnim izrazom etnonacionalističke dijaspare (ne zaboravimo da tu spada i brojna postjugoslavenska visokoobrazovana akademska dijaspora koja djeluje u sferi znanosti, masovnih medija, pa i pop-kulture), što ipak ne znači da je ta “antidijaspore” sveukupno utjecajnija. Naime, glas ideološke desnice i njezine mitologije u etničkim dijasporama gromko odjekuje. Evo jednog novinskog izvještaja s koncerta jedne od zvijezda novog zvuka hrvatske etnodijaspore:

“Gori gora, gori borovina” orilo se jučer dvoranom Dražena Petrovića gdje je održan veliki koncert najdražeg izvođača naše dijaspare, Mate Bulića. Pred gotovo pet tisuća posjetitelja i obožavatelja ovog glazbenika, osim njega, na pozornici su se izredali i njegovi “kumovi” i prijatelji, Marko Perković Thompson, Dražen Zečić, Ivan Mikulić kojeg često nazivaju Matinim nasljednikom, kao i Baruni.

¹⁴ Čolović, Ivan, 2003: “Jovan Dučić po drugi put među Srbima”, *Republika*, br. 322-323, 1-31. 12.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vučković, Milan, 2009: “Dijaspore u srpskoj statistici (‘franje sas brojke’)”, *Nova srpska politička misao*, internetsko izdanje, 12. 1, na <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/dijaspore-u-srpskoj-statistici-franje-sas-brojke.html?alphabet=1>

Prava glazbena poslastica za ljubitelje takvog glazbenog izričaja. U prvim redovima mogla se vidjeti pokoja zastava “Lijepe naše” koje su većinom raširili mlađi posjetitelji. Osjećaj zajedništva i domoljublja mogao se osjetiti i pri samim ulaskom u “Dom sportova”... Koncertnu “idilu” poremetilo je policijsko uhićenje. Naime, zbog počinjenih prekršaja uznemiravanja javnog reda i mira u dvorani je privedeno čak osam osoba, dok su nad jednim upotrebljena i sredstva prisile zbog pružanja otpora.¹⁷

U zaključku bi se moglo kazati da današnji nacionalizmi u Srba i Hrvata i dalje politički eksploatiraju Mit o dijaspori, ali je došlo do izvjesne demistifikacije i, da se tako izrazim, “de-globalizacije” u odnosu na 1990-e. Sve se manje govori o svim pripadnicima etnosa na planetu, pod zemljom i na nebu. Za beogradske režime konkretno politički uporabljiva dijaspora su prije svega Srbi u BiH, na Kosovu i u Hrvatskoj, a za zagrebačke Hrvati u BiH.

3. Mit o sakralnom centru i vječnom povratku

Pojam dijaspore, napose dijaspora kao “mit nacionalnosti”, ima važnu ulogu za etnički i etnokonfesionalni nacionalizam, a gotovo je posve irelevantan za građanski tip nacionalizma. U etnokonfesionalno homogenim, ali i u multietničkim pluralističkim društvima, kad konzervativni nacionalistički pokreti uzmu zamah, često naglašavaju ulogu dijaspore. Tako je primjerice dijaspora postala bitna – uz već arhetipski primjer Izraela – u nacionalističkom pokretu Hindusa na indijskom potkontinentu, napose od 1950-ih kad je osnovana svjetska hinduistička organizacija Visha Hindu Parishad (VHP). Ta je krovna organizacija svih Hindusa uz pomoć jedne *de facto* fašističke organizacije, poznate pod kraticom RSS, pokrenula pokret pod imenom *Hindutva*, odnosno pokret za homogenizaciju Hindusa i segregaciju u odnosu na muslimansku manjinu. Krajem 1980-ih, uspostavljajući i po svijetu i u etnički miješanim državama indijske federacije novi tip Hindu-identiteta, za razliku od onog sekularnog, suviše zapadnog, kakav su zamislili Gandhi i Nehru, *Hindutva* mobilizira mase, što kulminira rušenjem povijesne džamije u mjestu Ayhodya na lokaciji gdje je po hinduističkoj mitologiji navodno rođen bog Rama. Akademski interes za te “dijaspora nacionalizme” zadnjih je nekoliko desetljeća u stalnom porastu. U studiji koju je uredio Anthony D. Smith sa suradnicima (objavljenoj 2010) među relevantnim i usporedivim *case studies* nalazimo, dakako, Izrael, Indiju, Armeniju, Tursku, Grčku, Irsku i Ukrajinu, ali, nažalost, ne i (post)jugoslavenske nacionalizme (Gal, Leoussi, Smith, 2010).

¹⁷ “Političari i izgređnici obilježili koncert kralja dijaspore”, portal Index. hr, 23. 11. 2008, <http://www.index.hr/xmag/clanak/politicari-i-izgređnici-obiljezili-koncert-kralja-dijas-pore/410831.aspx>

Uz već izneseno treba dodati da su u mnogim elementima postjugoslavenski “dijasporna nacionalizmi” analogni, a ponekad i identični primjerima iz citirane studije Smitha i suradnika. Napose je usporediv slučaj novog Hindu-nacionalizma – ne samo zbog toga što su se početkom 1990-ih i u Indiji i na Balkanu rušili sakralni spomenici i zatirali simboli onog “Drugog”. Primjerice, takozvana Crkva u Hrvata, kako se neslužbeno naziva hrvatski nacionalkatolicizam od sredine 1970-ih – kojoj je cilj povezati sve Hrvate svijeta – jest hrvatski ekvivalent indijskom VHP-u. HDZ je pokret poput RSS-a koji Hrvate mobilizira u duhu novog hrvatstva. Također, Srpska (pravoslavna) crkva povezuje Srbe u “rasejanju” s matičnom državom, a nacionalističke partije i državno Ministarstvo za dijasporu mobiliziraju ih i uče što znači biti (pravi) Srbin.

Novi etnički nacionalizam na Balkanu razvijao se u doba globalnog uspona takozvanog religijskog nacionalizma, tako da prizivanje i uporaba mistično-teoloških pojmova poput dijaspore nisu slučajni.¹⁸ U etnokonfesionalnom nacionalizmu Mit o dijaspori iznimno je važan. Još važniji postaje u slučajevima poput ovog kojim se bavi ovaj članak, dakle kad su vjerske institucije instrumenti razlikovanja između etnosa, te uz to i kanali i sredstva komunikacije nacionalističkih pokreta koji traže etnokonfesionalno homogene države. Dinamiku tih ujediniteljskih pokreta nije lako održavati jer se oni s vremenom iscrpljuju bez obzira na institucije koje ih perpetuiraju. Zato konflikt sam po sebi nije loš, nego je povremeno i poželjan. U ekstremnim slučajevima etnoreligijskog nacionalizma i etničkih homogenizacija, gdje se vlast legitimira militantnim nacionalizmom koji stalno “brani” svoju grupu od “onih drugih” ili oslobađa “neotkupljene” i neoslobođene zemlje, dolazi do, kako je to opisao holandski antropolog Peter van der Veer na primjeru sukoba Hindusa i Muslimana u Indiji, “permanentnog opsadnog stanja” koje pogođena društva drži taocima konflikta, jer ako tenzije popuste, slabi legitimitet takve vlasti (Van der Veer, 1994: 217).

Mit o dijaspori vidim kao varijantu arhetipskog mita o sakralnom centru i vječnom povratku. Genealogija obaju mitova seže u davnu hebrejsku tradiciju. Judaizam ga je osuvremenio za potrebe modernog izraelskog nacionalizma tako da je današnja država Izrael nastala tamo gdje jest, a ne drugdje, djelomice zahvaljujući konkretnoj hebrejskoj dijaspori, ali još više zahvaljujući političkom mitu koji ju je iskoristio. Nietzsche u *Tako je govorio Zarathustra* spominje arhetipski mit kozmosa pod imenom “Mit o vječnom povratku” (*eternal return*). Tako ga naziva i filozof religija Mircea Eliade, koji ga nalazi u mnogim religijama. Eliade je kao ključni element istaknuo pojam “sakralnog centra” koji drži zajednicu na okupu, a javlja se u obliku sakralnih spomenika, hramova, svetišta i mitskih pripovijesti (Eliade,

¹⁸ Vidi, između ostalog, Van der Veer, 1994; Abazović, 2006; Velikonja, 2003; Cvitković, 2004; Perica, 2006.

1954). Karen Armstrong je Mit o vječnom povratku istaknula (napose naglašavajući funkciju sakralnog centra i svetih mjesta) kao jedan od paradigmatičkih mitova koji se mogu naći u velikim religijama, a temeljna mu je društvena funkcija održati zajednicu na okupu i pobijediti “strah od nestanka” (*fear of extinction*) (Armstrong, 2004). Stoga se od rata u Palestini 1967. zaoštrava pitanje Jeruzalema koji treba biti glavni grad i za Izraelce i za palestinske Arabe, a koincidencijom su ključni sakralni centri na istoj lokaciji. I na Kosovu je situacija slična, iako se uloga Kosova kao sakralnog centra puno više ističe na srpskoj strani, te nije slučajno što albanski nacionalisti pribjegavaju takozvanoj izmišljenoj tradiciji ili dokazuju da je srpski kosovski mit “izmišljena tradicija”, tragajući za vlastitim spomenicima i izgubljenim kolektivnim pamćenjem u toj pokrajini, a kad izbiju albansko-srpski neredi, međunarodne mirovne snage moraju držati straže pored srpskih srednjovjekovnih manastira koji su više puta napadnuti i oštećeni jer potkrepljuju načelo *seeing is believing*.¹⁹

Neke poznate i često citirane klasifikacije i tipologije mitova nacionalnosti ne spominju Mit o dijaspori kao posebni mitski prototip ili mit model, pa ga treba tražiti kao podvrstu unutar ponuđenih kategorija. Geoffrey Hosking i George Schöpflin u poznatoj studiji o mitovima nacionalnosti (*Mitovi nacionalnosti*) iz 1997. nude dvadesetak kategorija mitova, a Mit o dijaspori mogao bi se uklopiti u “Mitove zajedničkog podrijetla i etničkog srodstva” ili u “Mitove patnje, mučeništva i iskupljenja” (Hosking i Schöpflin, 1997: 9, 33-36). Pål Kolstø u studiji iz 2005. o “historijskim mitovima” koji su utjecali na formiranje nacija u jugoistočnoj Evropi daje četiri mitska arhetipa, ali ni on ne izdvaja Mit o dijaspori. U djelu *Sakralni izvori nacionalnog identiteta* Anthony D. Smith daje nekoliko kategorija mitova, a Mit o dijaspori najbolje bi se uklopio u mitove koje on naziva mitovima “Žrtve i mučeništva”, “Izgubljenog raja”, “Svete zemlje” i “Izabranog naroda”, ali kao što smo ranije naveli, tek odnedavno klasificira u posebnu kategoriju “dijaspora nacionalizme” (Smith, 2003). Iz suvremenih studija komparativnih religija treba izdvojiti rad Johna L. Esposito i njegovih suradnika koji smatraju da je hebrejski “Mit o egzilu i povratku” jedna od komponenti velikog arhetipskog “Mita Povijesti” koji se pojavio u drevnom Izraelu i utjecao na shvaćanje kozmosa kao nečeg što “teče i razvija se od početka prema kraju” (Esposito, Fasching i Lewis, 2002). Ako je, ističu ti autori, Egzodus bio utemeljujući mit judaizma, onda su Egzil i Dijaspore, koji su slijedili nakon njega, bili formativni mitovi koji su oblikovali judaizam. Velike traume egzila/dijaspore i još veće ushićenje povratkom odredili su mitsku matricu judaističke misli i iskustva od tih pradavnih vremena do danas. Taj model egzil-povratak integriran je u identitet Židova. Prema modelu “Egzil – Dijaspore – Povratak” putem kolektivne mašte generacija postignuto je u novo doba cionističkog na-

¹⁹ Vidi npr. Di Lelio, 2010.

cionalizma jedinstvo između matične domovine-države Izraela i židovske dijaspare u svijetu.²⁰

Na kraju – jer u slučajevima koje smo ovdje obradili opažamo da etnonacionalisti otkrivaju “prave” članove svojih zajednica među članovima srodnog etnosa u inozemstvu – treba spomenuti neke teorije etničnosti. Naime, ti “pravi” Hrvati, Srbi itd., koji su vani, ne samo da bi po logici etnonacionalista trebali imati jak emocionalni poriv da se vrate u matičnu državu (koja ih onda može “uhvatiti na emocije” i nametnuti im ideologije, politike, ratove i sve što vladajuće elite zamisle) nego su vani živjeli u uzajamno neprijateljskim etničkim grupama porijeklom iz iste regije nasuprot onim domaćim segmentima populacije koji su tobože “kontaminirani” jugoslavenstvom i sličnim ideologijama regionalne interetničke srodnosti i solidarnosti. Međutim, problem je u tome što ti koji su vani definitivno “nisu pravi” i što su dulje vani, sve su sličniji većinskoj grupi zemlje u kojoj žive nego većinskom narodu u zemlji porijekla.

Ovdje posebno želim istaknuti rad o interakciji etniciteta i nacionalizma norveškog antropologa Thomasa Hyllanda Eriksena te podsjetiti na teoriju Stuarta Halla o hibridnim identitetima. Polazeći od shvaćanja etniciteta kao konstrukcije kolektivnog identiteta u odnosu na neku drugu, obično srodnu i susjednu grupu od koje se treba razlikovati, Eriksen spominje i etničke dijaspare. On smatra da “sam pojam dijaspare, koji se izvorno koristio za Jevreje rasejane po Evropi, sugerise da te ljude njihov primarni identitet vezuje za zemlju predaka čak i ako su čitav život proveli negde drugde. Upravo iz ovog razloga pojam dijaspare i jeste sporan...” (Eriksen, 2004: 258). Eriksen također naglašava da postoji proturječje između pojma dijaspare i kategorije nacije, jer su konsolidacija nacije i migracija (koja stvara dijasporu) dva proturječna procesa, iako, međutim, migracija i dijaspora mogu pridonijeti jačanju nacionalnog identiteta (isto, 259). Dijaspore, međutim, ne može ostati imuna na utjecaj dominantne kulture u kojoj se nalazi kao etnička manjina, tako da je podložna identitetskim mutacijama koje je Stuart Hall nazvao “hibridnost” (Hall, 1996: 345; 1991: 41-68). Tako dolazimo do paradoksa da etnički nacionalistički pokreti uzimaju kao “prave”, i time kao uzore matičnom etnosu, te “hibridne” identitete uvezene iz inozemstva koji su tamo već “mutirali” te su ponekad, ovisno o tome odakle te dijaspare dolaze, možda postali sličniji čak i onom etnosu od kojeg se treba razlikovati po cijenu života.

²⁰ Prema Neusner, Jakob, 1987: *The Death and Birth of Judaism*, Basic Books, New York, str. 116, navod prema: Esposito, Fasching i Lewis, 2002: 129.

LITERATURA

- Abazović, Dino, 2006: *Za Naciju i Boga. Sociološko određenje religijskog nacionalizma*, CIPS Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Anderson, Benedict, 1983: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, Verso, London.
- Armstrong, Karen, 2004: *A history of God: the 4000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*, Gramercy Books, New York.
- Beljo, Ante, 1995: *YU-genocide: Bleiburg, death marches, UDBA (Yugoslav secret police)*, Northern Tribune Publishing, Toronto.
- Borić, Gojko, 2003: Dijaspore i domovina, *Hrvatska revija*, Obnovljeni tečaj 3: 4-8.
- Borić, Gojko, 2007: *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Cvitković, Ivan, 2004: *Konfesija u ratu*, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb.
- Čolović, Ivan, 2011: Kapetan Dragan, novi srpski ratni junak, i Kriminalci kao ratni junaci, u: *Za njima smo išli pevajući: Junaci devedesetih*, Pelago, Zagreb.
- Di Lelio, Ana, 2010: *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd (prevela s engleskog Slobodanka Glišić; izvornik: Anna di Lellio, *The Battle of Kosovo 1389. An Albanian Epic*. I.B. Tauris&Co. Ltd., London, 2009).
- Đentile, Emilio, 2009: *Religije politike. Između demokratije i totalitarizma*, Biblioteka XX vek, Beograd (prevela s talijanskog Aleksandra Mančić).
- Đorđević, Dragoljub (ur.), 2004: *Srbi u dijaspori* (zbornik radova), Univerzitet u Nišu, Niš.
- Eliade, Mircea, 1954: *The myth of the eternal return*, Pantheon Books, New York.
- Eriksen, Tomas Hilan, 2004: *Etnicitet i nacionalizam. Antropološke perspektive* (Thomas Hylland Eriksen, *Etnicity and Nationalism. Anthropological Perspective*), Biblioteka XX vek, Beograd (prev. A. Bajazetov-Vučen).
- Esposito, John L./Fasching, Darell J./Lewis, Todd, 2002: *World Religions Today*, Oxford University Press, New York.
- Gal, Allon/Athena S. Leoussi/Anthony D. Smith (eds.), 2010: *The call of the homeland: diaspora nationalisms, past and present*, Brill, Leiden – Boston.
- Gavrilović, Darko/Perica, Vjekoslav (eds.), 2011: *Ethnic Diaspora as Political Actor and National Myth*, u: *Political Myths in the Former Yugoslavia and Successor States. A Shared Narrative*, Institute for Historical Justice and Reconciliation and Republic of Letters, Dordrecht, The Netherlands.
- Geertz, Clifford, 1980: *Negara: the theatre state in nineteenth-century Bali*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Hall, Stuart, 1991: Old and new identities, old and new ethnicities, u: Anthony D. King, ur., *Culture, Globalization and the World-System*, Macmillan, London.

- Hall, Stuart, 1996: *Ethnicity: Identity and Difference*, u: Geoff Eley i Ronald Grigor Suny, *Becoming National: a reader*, Oxford University Press, New York.
- Hosking, Geoffrey/Schöpflin, George (eds.), 1997: *Myths and Nationhood*, Hurst, London.
- Jansen, Stef, 2005: *Antinacionalizam. Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu* (Stef Jansen, *Antinationalism. An ethnography of post-Yugoslav resistance*), Biblioteka XX vek, Beograd (prev. A. Bajazetov-Vučen).
- Jerotić, Vladeta, 1998: Srbi u dijaspori i dijaspora u Srbiji, *Književne novine*, 51, 974 (15. 5.), str. 2.
- Lorković, Hrvoje, 1995: *Ogledi o narodima*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Maruna, Boris, 1996: *Bilo je lakše voljeti te iz daljine: povratničke elegije*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Maruna, Boris, 2008: *Što je čuvalo nadu?*, Matica hrvatska, Zagreb (predgovor: Slobodan Prosperov Novak).
- Nedeljković, Dragan, 1994: *Dijaspora i otadžbina: govori, predavanja, ogledi o jugoslavenskoj drami i o srpskoj sudbini u smutnom vremenu: 1990-1993.*, Joković, Beograd.
- Perica, Vjekoslav, 2006: *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, Beograd (prevele s engleskog Slobodanka Glišić i Slavica Miletić).
- Perica, Vjekoslav, 2009a: Nacije i dijaspore: mit o sakralnom centru i vječnom povratku, u: Perica, Vjekoslav/Gavrilović, Darko/Despotović, Ljubiša/Šljukić, Srđan, *Mitovi nacionalizma i demokratija*, Center for History, Democracy and Reconciliation, Grafomarketing, Novi Sad, str. 79-117.
- Perica, Vjekoslav, 2009b: Sumrak panslavenskih mitova, u: Čolović, Ivan (ur.), *Zid je mrtav, živeli zidovi. Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, Biblioteka XX vek, Beograd, str. 303-325.
- Perica, Vjekoslav, 2010: Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma, u: Perica, Vjekoslav/Velikonja, Mitja/Gavrilović, Darko/Despotović, Ljubiša/Šljukić, Srđan, *Mitovi epohe socijalizma*, CHDR, Grafomarketing, Novi Sad, str. 91-129.
- Smith, Anthony D., 2003: *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Smoljan, Ivo, 1997: *Hrvatska dijaspora*, Horizont press, Zagreb.
- Van der Veer, Peter, 1994: *Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India*, University of California Press, Berkeley.
- Vejinović, Slavko, 1999: *Srbi u dijaspori u prošlosti i sadašnjosti*, Muzej Vojvodine, Novi Sad.
- Velikonja, Mitja, 2003: *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Eastern European Studies N. 20. College Station, Texas Tx.: A&M University Press (sa slovenskoga preveo Rangichi Nginja).

- Vidaković-Petrov, Krinka, 2002: Dijaspóra je dijalog o identitetu, *NIN*, br. 2662 (31. 1.) str. 28-30.
- Violich, Francis, 1998: *The bridge to Dalmatia: a search for the meaning of place*; cartography and drawings in collaboration with Nicholas Ancel, Johns Hopkins University Press, Baltimore, [Md.].
- Žanić, Ivo, 1998: *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, 1990. – 1995. godine*, Durieux, Zagreb.

Vjekoslav Perica

THE DIASPORA MYTH IN THE CONSTRUCTION
OF NEW CROATIANHOOD AND SERBIANHOOD

Summary

This essay comparatively analyzes post-Yugoslav ethnic nationalist movements in Croatia and Serbia focusing on political uses of ethnic diasporas. The author examines the role of ethnic diasporas in the reconstruction of nationhood and legitimating new regimes; in new political discourses and also in the new political competition including internal competition within political arenas of the new nations, but also in the context of the rivalry between Serb and Croat nationalisms which did not end with the ending of the wars of Yugoslav succession. In addition, the author provides a brief genealogy of the Diaspora myth and concludes that, like all myths utilized in politics, this myth also entails contradictions that produce effects and outcomes which the initial political benefactors from this myth could not incalculate or fully control and eventually had to face certain undesirable consequences. Twenty years after the collapse of Yugoslavia, the political uses of ethnic diasporas still can be observed in the discourses and politics of ethnic nationalistic parties, although it is also clear that the appeal of the myth is diminishing.

Keywords: ethnic nationalism, diaspora, collapse of Yugoslavia, Croatia, Serbia

Kontakt: **Vjekoslav Perica**, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Slavka Krautze-
ka bb, 51000 Rijeka. E-mail: vperica@ffri.hr